

готуються для начальника обласного фінансового управління. Наприкінці 2003-го також почали готувати інформаційно-бібліографічні бюлетені "Освіта. Молодіжна та соціальна політика. Неповнолітні. Спорт" для заступника голови облдержадміністрації з питань культури.

Інформація з економіки, історії, культури, мистецтва області постійно надається відділам облдержадміністрації, секретаріату обласної ради, обласним управлінням культури та фінансів. На базі краєзнавчих фондів Дніпропетровської ОУНБ готувалися матеріали для створення музеїв фінансового управління та місцевого самоуправління.

Успішній популяризації краєзнавчих документів сприяє діяльність краєзнавчих клубів, про що ми плануємо розповісти у наступному номері журналу «Бібліотечна планета».

Список використаної літератури

1. Баллин Н.П. К вопросу об учреждении публичной библиотеки в Екатеринославе (Письмо из Харькова) // Екатеринослав. юбилейн. листок. – 1887. – 5 мая. – № 13. – С. 115.
2. Основные правила Екатеринославской городской общественной библиотеки: Утвержденные Екатеринослав. Думою 19-20 марта 1903 г. – Екатеринослав, 1903. – С. 18.
3. Отчет о состоянии Екатеринославской городской общественной библиотеки за 1890-1914 гг. – Екатеринослав, 1914.
4. Осипенко Н. Про обласну бібліотеку // Дніпропетр. газ. – 1941. – 4 листоп.
5. Туманова Л. Відновимо скарбницю думки // Зоря. – 1944. – 9 трав.
6. Поповнення фондів обласної бібліотеки // Зоря. – 1948. – 25 лип.
7. Загайная Л. Краеведческая работа областной библиотеки: Выст. на науч.-практ. конф. 28 нояб. 1984 г. – Днепропетровск, [1994]. – 8 с. – (Машинопись) // Архив ДОУНБ. – Ф. 10.1.1, оп. 556.

ЧИТАЧЕЗНАВЧІ РОЗВІДКИ У ХАРКІВСЬКІЙ ГРОМАДСЬКІЙ БІБЛІОТЕЦІ (Перша чверть ХХ ст.)

ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглянуто маловідомі факти здійснення читачезнавчих досліджень. Висвітлено досвід упровадження отриманих результатів у роботу бібліотеки, що може становити інтерес як для науковців, так і працівників бібліотек

ДЛЯ будь-якої бібліотеки характерними є власні пріоритети у вивченні користувачів, що зумовлені особливостями структури їхнього контингенту, специфікою наявних інформаційних ресурсів та організацією доступу до них. Аналіз звітів міських публічних бібліотек кінця ХІХ – початку ХХ ст. свідчить, що вивчення складу користувачів та їхніх читачьких інтересів проводилося самостійно у кожній книгозбірні. У публічних бібліотеках для щорічних звітів укладали від 4 до 20 статистичних таблиць. Вони дозволяли аналізувати динаміку відвідувань та кількість книговидач стосовно різних читачьких груп. У більшості бібліотек читачькі групи визначали довільно. Через відсутність наукової класифікації читачів у різних бібліотеках таких груп могло бути від 10 до 41.

Значний інтерес становить досвід читачезнавчих досліджень Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Короленка. Заснована у 1886 р. як Харківська громадська бібліотека, ця книгозбірня має давні традиції вивчення складу читачів, їхніх запитів та організації роботи відповідно до цього. Таку

традицію було започатковано ще в перші роки існування книгозбірні. В "Отчете Харьковской общественной библиотеки за четвертый год... (с 26 сентября 1889 по 26 сентября 1890 г.)", вміщено дані про кількість "передплатників" і чисельність відвідувань за кожен місяць чотирьох минулих років. Так, абонементом у 1890 році користувалися 679 осіб, читальним залом (який у той час мав назву "кабінет для читання" або "читальня") – 2 839 осіб. Щодня читальний зал бібліотеки відвідувало майже 366 читачів. Такі досить високі показники свідчать про надзвичайну популярність бібліотеки серед мешканців міста Харкова.

З метою удосконалення обліку читачів та виявлення їхніх інтересів правління бібліотеки звернулося до відвідувачів із проханням робити один раз на рік на спеціальних картках записи про своє звання, вид діяльності, місце проживання, а під час користування читальнею подавати "особливі квитки для обліку числа відвідувань і кількості та характеру книг, що замовлялися" [1, 12].

І. Тимошенко

Читачів було розподілено на 10 розрядів за системою, що враховувала не тільки соціальний стан, а й вид професійної діяльності.

До першого розряду належали студенти, слухачі та безробітні випускники всіх вищих навчальних закладів не тільки м. Харкова, а й інших міст. Вони були найактивнішими відвідувачами бібліотеки – 40,5%. До другого розряду зараховувались учні середніх і початкових навчальних закладів та професійних училищ (у т. ч. духовної семінарії, музичного, сільськогосподарського, ремісничого, залізничного училищ, фельдшерських курсів) – 7,9%. Читачами третього розряду вважались професори, вчителі гімназій, чиновники різних відомств, які працювали на державній службі, й пенсіонери – 5,3%; четвертого – військові – 2,9%, п'ятого – священнослужителі, особи духовного звання – 0,2%. До шостого – належали "люди вільних професій" – художники, актори, лікарі, які мали приватну практику, адвокати, фотографи, техніки, літератори й публіцисти – 10,8%; до сьомого – представники торговельної сфери, як самостійні, так і наймані працівники, – 8,1%. Ремісники, майстри, слюсарі, кухарі, офіціанти, чорнороби об'єднувались у восьмому розряді – 6,3%. Усіх жінок (7,3%), незалежно від віку, освіти, стану, виду діяльності, віднесли до дев'ятого розряду. До десятого розряду було віднесено осіб чоловічої статі, які не увійшли до попередніх розрядів, – домовласників, землевласників, людей "без певних занять" та тих, хто не визначив виду своєї діяльності. Таких читачів було 10,6% [1, 14-16]. Отже, майже половину всіх відвідувачів бібліотеки становила студентська та учнівська молодь.

Користувачів абонементів розподіляли за віком (дорослі, підлітки, діти); за віровизнанням (православні, іудеї, католики, лютерани, вірменогригоріанці), за станом (міщани, селяни, дворяни, нижчі військові чини, купці, цехові, почесні громадяни, іноземні піддані, духовні), за рівнем освіти.

Диференціацію читачів, розроблену в Харківській громадській бібліотеці, пізніше було удосконалено і запропоновано делегатам Першого всеросійського з'їзду з бібліотечної справи для впровадження у бібліотеках Російської імперії [2, 160].

Використовуючи статистичні дані, працівники бібліотеки розподілили відомості про видані книжки за основними розділами книжкового фонду (медичні, природничі, філософські, історичні, правничі науки, богослов'я, белетристика, народна й дитяча література) та за змістом – "серйозне читання" і "легке читання". З'ясувалося, що 100% книжок, виданих представникам духовенства, характеризувались як "серйозне читання". Студенти читали 75,5% такої літератури, особи вільних професій – 65,9%, чиновники і військові – 59,4%. До категорії "легкого читання" було віднесено ху-

дожню літературу (белетристика), народні і дитячі видання та популярні журнали. Перевагу такому читанню віддавали учні (50,7%), особи інших звань (58%), жінки (66,7%), ремісники (майстрові, 69,3%) та працівники торгівлі (76,3%) [1, 19].

Найбільшою популярністю користувалися твори І. Тургенєва, Ж. Верна, Л. Толстого, О. Пушкіна, О. Островського, М. Гоголя, В. Данилевського, В. Шекспіра, Т. Шевченка, О. Кольцова, Г. Квітки-Основ'яненка.

Піклувались працівники бібліотеки і про залучення до читання неплатоспроможного населення. Для читачів цієї категорії було відкрито "дешевий или удешевленный абонемент", що приймав відвідувачів у недільні та святкові дні. За читання однієї книжки необхідно було заплатити 5 копійок на місяць і 20 копійок застави. За 7 місяців читачами цього відділу бібліотеки стали 376 осіб, яким було видано 1 119 прим. різних видань, переважно "изящной словесности". Серед службового персоналу була Л. Хавкіна – "одна з найвизначніших представників харківської бібліотечної школи. З її ім'ям пов'язаний початковий період розвитку бібліотекознавчої думки в Україні" [3, 38].

У наступні роки до друкованих звітів бібліотеки включаються від 5 до 20 статистичних таблиць, що розкривають склад фонду, контингент читачів, щомісячну кількість відвідувань, розподіл загальної чисельності виданих книг в основних групах (розрядах) читачів і число книг, що видано на одного відвідувача, з короткими коментарями з приводу наведених даних. Так, в "Отчете Харьковской общественной библиотеки за пятнадцатый год ее существования (с 1 октября 1900 г. по 1 октября 1901 г.)" було відзначено, що склад читачів залишився постійним, найбільшу кількість склали студенти (35,1%) та учні (15,1%), порівняно з минулим звітним (1899-1900) роком зросла чисельність читачів-жінок – до 7,2%. Студенти та учні найчастіше відвідували бібліотеку – в середньому 12,5 разу на рік. Зросла кількість відвідувань військовими (12 разів), службовцями (10,2 разу) [4, 23].

Харківська громадська бібліотека піклувалася про розширення свого територіального впливу і вела облік читачів за місцем проживання. У звіті відзначалося, що на першому місці за кількістю читачів знаходився Центральний район, на другому – Театральний, далі – Ветеринарно-технологічний.

Найбільшу кількість книжок протягом року брали студенти та учні (до 14 видань кожен), збільшився обсяг читання військових (13,2) та жінок (7,4). У бібліотеці задовольнялося до 79,4% вимог на друковані видання, найбільший відсоток незадоволеного попиту припадав на відділ художньої літератури (28%), на літературу з питань

богослов'я (21%) та природознавства (19%) [4, 28].

Стосовно роботи нової філії бібліотеки у звіті вказувалося, що серед відвідувачів читального залу "робітники та ремісники склали близько 34% загальної кількості відвідувачів, службовці та особи вільних професій – близько 14%, учні та студенти – 32%, жінки 5%, інші – близько 15%, тобто бібліотека задовольняла потреби всіх верств населення з помітною перевагою інтелектуальних відвідувачів" [4]. Таким чином, у бібліотеці прагнули співпрацювати з різними читацькими категоріями, не обмежуючи доступу до фондів за віком чи освітою.

У звіті вміщено промову з приводу відкриття нової філії. У ній було окреслено основні напрями розвитку стосунків бібліотеки з читачами. Так, відзначено, що для процвітання бібліотеки потрібні не тільки матеріальні ресурси, "але і моральний зв'язок її з читачами", читач мав брати безпосередню участь у всіх сферах діяльності бібліотеки – від вибору літератури для поповнення фондів до організації внутрішнього розпорядку [4, 64].

Разом зі збиранням та фіксацією показників відвідуваності, читаності, відомостей про соціально-демографічні особливості користувачів бібліотеки застосовувалися соціологічні методи й до аналізу, систематизації отриманих даних та впровадження результатів у діяльність бібліотеки.

В "Отчете Харьковской общественной библиотеки за шестнадцатый год ее существования (с 1 октября 1901 по 1 октября 1902 г.)..." як запланований захід передбачалося проведення анкетування "з метою наближення до запитів та духовних потреб читачів" [5, 5]. Підсумки саме цього опитування відсутні, проте у звіті бібліотеки за 1906 р. представлено "Отчет Статистической комиссии по разработке на анкету" [6, 58-69]. Це один із перших відомих сучасним науковцям опрацьованих результатів письмового опитування, проведеного в бібліотеці в Україні на початку ХХ ст.

Протягом двох місяців (з 1 жовтня по 1 грудня 1905 р.) бібліотекарі розповсюдили 4 000 анкет, з яких було повернуто й визнано придатними до аналізу лише 611 (15%) [6, 58]. Такий факт дещо знижує репрезентативність дослідження в сучасному розумінні, але, незважаючи на низьку активність читачів, відповіді на запитання анкети проаналізували й зробили низку ґрунтовних висновків. На запитання анкети відповіли представники всіх розрядів читачів, та переважали все ж студенти і учні (66,2%), за віком найактивнішими були представники таких основних груп: від 17 до 24 років – 54,6%, від 25 до 34 років – 16,4%.

Найбільшим попитом користувалися художня література (до цього розділу фонду зверталося близько 75% респондентів), журнали (52%), газети (49%), а також видання з галузевих відді-

лів – політичної економії (43%), соціології (41%) та історії (38%).

Серед видань російських письменників читачі віддавали перевагу творам Л. Толстого, А. Чехова, І. Тургенєва, М. Гоголя, М. Горького, Ф. Достоєвського, О. Пушкіна, а серед зарубіжних авторів – В. Шекспіра, Г. Ібсена, Е. Золя, В. Гюґо, Й. Гете.

Респонденти виявилися досить активними читачами: особисто передплатували газети та журнали 62%, користувалися фондами інших книгозбірень, купували книжки, мали домашні бібліотеки та брали у товаришів літературу 38% опитаних.

Окрема група запитань анкети стосувалася недоликів у роботі бібліотеки та заходів щодо їхнього усунення. Читачів не задовольняло платне користування послугами бібліотеки – збирання додаткової застави, різниця в оплаті за різні розряди (абонемент, читальний зал). Висловлювалися зауваження щодо стану каталогів: незадовільного розподілу книжок і карток у них за відділами та підвідділами, їхньої недостатньої кількості, помилок у каталогах, відсутності друкованого каталогу нових видань. Читачі звертали увагу керівництва бібліотеки на необхідність виділення в окремий розділ української літератури та вимагали усунути виявлені недоліки. Вони пропонували збільшити кількість кваліфікованих бібліотекарів на кафедрі видачі літератури, вказували на доцільність розмежування процесів повернення та видачі книжок, висловлювали побажання, щоб опитування читачів здійснювалися протягом всього року [6, 63].

Зважаючи на пропозиції користувачів, у 1910 р. в українському відділі було складено каталог українських книжок і літератури з питань українознавства, а надруковано його у 1912 р. під назвою "Каталог книжок українською мовою" [7, 19].

Отже, збирання статистичних показників для річних звітів, аналіз отриманих даних, упровадження результатів соціологічних досліджень у практику роботи сприяли демократизації та удосконаленню діяльності бібліотеки, переходу до прямої співпраці з читачами.

З 1909 р. актуальним напрямом роботи колективу книгозбірні стає боротьба з незадоволеним попитом на художню літературу (белетристику) і періодичні видання. Кількість відмов сягала 22,6%. За рахунок залучення коштів для придбання достатньої кількості примірників часто запитуваних видань рівень незадоволеного попиту знизився у 1911 р. до 12,8%, а у 1912 р. – до 12,3% [8, 16]. Такі показники є досить високими і для сучасних бібліотечних закладів.

Результати роботи бібліотеки було досить високо оцінено в "Кратком очерке деятельности Ха-

рьковской общественной библиотеки за 25 лет" (вміщено як додаток у щорічному звіті). Кількість читачів зросла з 4 961 до 14 201 особи, а книговидача – до 282 тис. прим. Якщо враховувати навіть тільки останній показник, то бібліотека випереджала Одеську міську бібліотеку (177 тис. томів за рік) і бібліотеку Московського Рум'янцевського музею (245 тис. томів). Автори нарисували Харківську громадську бібліотеку "найбільшою серед провінційних бібліотек" [8].

У 20-ті роки ХХ ст. працівники бібліотеки розробляють теоретичні аспекти удосконалення методів дослідження читацького контингенту. У творчому доробку Б. Боровича, який був завідувачем відділу Харківської громадської бібліотеки, консультантом Наркомосу з бібліотечної справи, членом педагогічної ради і лектором школи для підготовки позашкільних працівників [9, 19], значне місце належить опрацюванню методики дослідження читачів [10, 21].

Б. Борович вважав, що бібліотека повинна досліджувати читача у взаємозв'язку з оточуючим середовищем, як особистість, що живе у суспільстві [11, 75]. Таким чином, він, майже одночасно з В. Іванушкіним (УНІК), визначив читача як соціальну постать. Про це йшлося у статті "Пути изучения читателей", що була включена до збірника "Читатель и книга" (1925) [10, 21]. Саме в ній Б. Борович привернув увагу до низки умов, що необхідні для успішного проведення анкетування. Він попереджав, що не потрібно обговорювати заздалегідь запропоновані питання, не роздавати анкети "на дом" (за сучасною термінологією – дотримуватися єдності місця й часу проведення опитування), не підказувати респондентам відповіді. Наголошувалося на тому, що участь читачів в опитуванні має бути добровільною і не займати багато часу. Сама анкета не повинна вміщувати надмірну кількість запитань, не може ставити опитуваного у незручне становище, тобто мусить бути конкретною, зрозумілою, невеликою за обсягом, анонімною й придатною для вирішення практичних завдань, для аналізу, систематизації й використання результатів [11, 81-83].

Звертаючись до інших методів дослідження читачів, Б. Борович розглядав як позитивні сторони їхнього застосування в бібліотечній практиці, так і недоліки або ускладнення, що можуть виникнути у бібліотекаря. Так, "голосні читання" і "обговорення книг", на його думку, доцільно проводити з метою отримати "живий відгук на твір", але вони не дають можливості зібрати статистичний матеріал [11, 85]; "вивчення читацьких формулярів" не може використовуватися як надійний показник читацьких інтересів, тому що в них реєструється тільки реальна книговидача без врахування запитів на літературу, що відсутня у фондах бібліотеки. Одним із об'єктивних методів автор вважав "статистику незадо-

воленних вимог" (облік незадоволеного попиту) і пропонував "правильно організувати постановку цієї справи" [11, 97].

Погляди харківського бібліотекознавця відповідають сучасним вимогам до організації проведення анкетування з точки зору застосування методів соціологічних досліджень у бібліотечній практиці і можуть стати у пригоді при проведенні опитувань у бібліотеках [12, 21].

Отже, працівниками Харківської громадської бібліотеки було зроблено вагомий внесок у розвиток як практичних, так і теоретичних засад вивчення читачів, що стало підґрунтям для подальших читачезнавчих досліджень в Україні у першій чверті ХХ ст.

Список використаної літератури

1. Отчет Харьковской общественной библиотеки за четвертый год и протокол общего собрания членов ее 9-го декабря 1890 года. – Х., 1890. – 39 с.
2. Новальська Т. Звіти міських публічних бібліотек Наддніпрянської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. як джерело вивчення складу читачів // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Вип. 7. – К., 2005. – С. 155-167.
3. Драган Р. Любов Хавкіна. Витоки українського бібліотекознавства // Вісн. Книжк. палати. – 2000. – № 1. – С. 38-40.
4. Отчет Харьковской общественной библиотеки за пятнадцатый год ее существования (с 1 октября 1900 г. по 1 октября 1901 г.) и ее филиального отделения (со 2 февраля по 1 октября 1901 г.). – Х., 1901. – 64 с.
5. Отчет Харьковской общественной библиотеки за шестнадцатый год ее существования (с 1 октября 1901 г. по 1 октября 1902 г.) и ее филиального отделения за второй год его существования (с 1 октября 1901 г. по 1 октября 1902 г.). – Х., 1902. – 86 с.
6. Отчет Харьковской общественной библиотеки за двадцатый год ее существования (с 1 октября 1905 года по 1 октября 1906 года)... – Х., 1906. – 148 с.
7. Отчет Харьковской общественной библиотеки за 24-й год ее существования. – Х., 1910. – 74 с.
8. Отчет Харьковской общественной библиотеки за 26-й год ее существования. – Х., 1913. – 96 с.
9. Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917-1923 рр.) – К., 1996. – С. 19.
10. Новальська Т., Тимошенко І. Внесок українських науковців у становлення і розвиток читачезнавства (20-ті – початок 30-х років ХХ ст.) // Бібл. вісн. – 2003. – № 4. – С. 18-22.
11. Читатель и книга. Методы их изучения. – Х., 1925. – 98 с.
12. Новальська Т. Витоки формування теоретичних засад вивчення читачів // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2004. – № 3. – С. 19-24.